

PROBLEMI PROCJENE GOSPODARSKE MOĆI DUBROVAČKE REPUBLIKE

Ivo Vinski

Gospodarski razvoj u poslijeratnom svijetu bio je do sada izvanredno brz. Realni društveni proizvod svijeta, uzevši ga u cjelini, povećao se oko 5 posto u godišnjem prosjeku razdoblja 1950—1970. Takva stopa porasta udvostručuje realni društveni proizvod za četrnaest godina. U toku jednog poslijeratnog pokoljenja društveni se proizvod svijeta, u stvari, povećao gotovo četiri puta.¹⁾

U prvoj polovici ovog stoljeća za udvostručenje društvenog proizvoda trebalo je razdoblje od dva pokoljenja. Stopa porasta realnog društvenog proizvoda iznosila je samo jedan i jednu četvrtinu jednog postotka u godišnjem prosjeku razdoblja 1900—1950. Iako je taj porast za tri četvrtine sporiji u usporedbi s porastom u razdoblju 1950—1970, dva i pol puta je brži negoli u prethodnim stoljećima u kojima je prosječna stopa rasta iznosila najviše oko 0,5 posto godišnje. Prema shvatanjima suvremenog svijeta takav je porast veoma spor, jer za udvostručenje društvenog proizvoda treba 140 godina.²⁾

S obzirom na izuzetno brzi napredak u poslijeratnom razdoblju suvremeni su ljudi često skloni potcjenjivanju gospodarskih dostignuća ostvarenih u prošlim stoljećima. Pri takvim razmatranjima treba svakako držati na umu činjenicu da moderni gospodarski napredak obu-

hvaća mnogo veći dio čovječanstva negoli u ranijim epohama. Moderni gospodarski rast počeo je industrijskom revolucijom u Engleskoj u 18. stoljeću. U 19. stoljeću ona je obuhvatila gotovo cijelu Evropu, Sjedinjene Države i Japan, a u 20. stoljeću većinu ostalog svijeta, računajući većinu po broju stanovnika a ne po broju država. Pojam *industrijska revolucija* treba ovdje shvatiti kao proces u kojem se zbivaju temeljite tehnološke promjene ne samo u industriji nego i u poljoprivredi, saobraćaju i drugim oblastima, te bitne promjene u socijalnoj strukturi. Industrijska revolucija povezana je s izvanrednim tehničkim napretkom i porastom proizvodnosti rada. To je izazvalo relativno pojeftinjenje proizvodnje mnogih proizvoda i usluga — iako ne svih — tako da je znatno porasla kupovna snaga glavnine zaposlenih u moderno doba.

Iako je industrijska revolucija u svijetu započela u 18. stoljeću, bilo je i u prethodnim stoljećima primjera relativno velike gospodarske moći u nekim sredinama. Istaknuto mjesto na tom polju zauzimaju gradovi države na širem području srednjeg Sredozemlja u posljednjim stoljećima srednjeg vijeka i u prvim stoljećima novoga. Djelovanjem niza povoljnih činitelja u tim se gradovima državama usredotočila velika gospodarska moć, prema standardima onog vremena. Izvori narasle moći nisu bile tradicionalne gospodarske djelatnosti — poljoprivreda i zanatstvo — već dobro osmišljena i smiono organizirana trgovina i novčarstvo (uključivši posredničke i razne druge financijske transakcije), pomorski i suhozemni saobraćaj. Od materijalne proizvodnje u užem smislu (samo proizvodnje dobara) porastu gospodarske moći pridonijela je u određenoj mjeri i manufakturna proizvodnja u tim gradovima državama i organizacija eksploatacije i prerade ruda u tuđim krajevima i s tuđom radnom snagom. Razumno je smatrati da glavni razlog značajnog porasta gospodarske moći u tim gradovima državama treba tražiti u novim oblicima organizacije i novoj koncepciji trgovine, prometa i novčarstva, shvaćenog u širem smislu. Takvom razvoju pogodovala je društvena klima stvorena u tim sredinama koja je omogućila oslobađanje sposobnosti i darovitosti čovjekove od srednjovjekovnih kanona, kako bi se mogla pronalaziti nova, viša dostignuća materijalne i duhovne kulture. Tu epohu označavamo zbirnim pojmom renesanse. Socijalna organizacija i sistem gospodarenja u renesansnim državama gradovima bili su na znatno višem stupnju negoli u ostalom svijetu u toj epohi. Na vrhu ljestvice tih dostignuća nalaze se firentinska pa mletačka republika, a u slijedećoj skupini gradova država je Dubrovnik.

Dubrovačka Republika sjajan je primjer renesansnog grada države, prožeta novim shvatanjima te epohe na polju organizacije gospodarstva i društvenih odnosa, znanosti i umjetnosti. Po prostranstvu i stanovništvu razmjerno je mala. Njezin je teritorij u 12. stoljeću sezao od Župe Dubrovačke do Zatona, uključivši otoke Lokrum, Koločep, Lopud i Šipan. U naredna dva stoljeća proširena je vlast Dubrovačke Republike nad otoke Mljet i Lastovo, ali su te seljačke općine sačuvala određenu samoupravu. Kupovinom, a ne ratom, pripojili su poluotok Pelješac i Konavle, pa se teritorij Republike konačno zaokružio u 15. stoljeću. Prostirao se kroz četiri naredna stoljeća od Sutorine na jugu, pa prilično uskim obalnim pojasom do Neum-Kleka i zauzimao cijeli poluotok Pelješac na sjeveru, uključivši spomenute otoke. Prestankom mletačke okupacije 1358. Dubrovačka Republika stekla je državopravni suverenitet i ona je u naredna četiri i pol stoljeća samostalna država, sve do pada godine 1808. Nakon turskih osvajanja u jugoistočnoj i srednjoj Evropi Dubrovačka Republika je kroz četiri stoljeća jedina suverena slavenska zemlja na Balkanu. Ostala jugoslavenska područja u sastavu su stranih država već u 15. i 16. stoljeću, osim nekih planinskih predjela Crne Gore, koji nisu bili pod turskom vlasti. Dubrovnik je u tom razdoblju doživio velik procvat književnosti na hrvatskom jeziku. Iz dubrovačke sredine nikli su brojni učenjaci raznih naučnih disciplina i mnoga njihova djela imala su već i tada svjetski značaj.

Ta mala država imala je veliku gospodarsku moć, osjetnu na tadašnjoj međunarodnoj pozornici. Na primjer, njena trgovačka mornarica od blizu 200 brodova duge plovidbe i s posadom od 5,5 hiljada pomoraca svrstala je Dubrovnik u pomorske velesile već u 15. stoljeću. Trgovački i novčarski poslovi Dubrovčana u prometu roba između Balkana, Levanta i cijelog Sredozemlja te Atlantika do Engleske igrali su krupnu ulogu u tadašnjoj međunarodnoj razmjeni i u međunarodnim financijskim transakcijama. U 15. i 16. stoljeću Dubrovnik je bio na vrhuncu svoje gospodarske moći.

Razinu gospodarske moći mogli bismo mjeriti visinom realnog društvenog proizvoda i bogatstva po stanovniku promatrane zemlje. To ćemo pitanje raspraviti u narednom odjeljku, ali se već u ovom odjeljku koristimo tim indikatorom.

Prema razini gospodarske moći Dubrovačka Republika nalazila se vjerojatno u skupini najrazvijenijih zemalja 15. i 16. stoljeća.

U usporedbi s ostalim jugoslavenskim područjima razina gospodarske moći Dubrovačke Republike bila je znatno viša, možda blizu četiri puta.³⁾ Za bolje shvaćanje takvog omjera gospodarske razvijenosti možemo navesti neke suvremene usporedbe. Društveni proizvod po stanovniku Hrvatske oko godine 1970. veći je gotovo četiri puta negoli na Kosovu.⁴⁾ Razina društvenog proizvoda Švedske nadvisuje jugoslavensku razinu gotovo četiri puta oko godine 1970.⁵⁾

Indikatori gospodarske moći

Gospodarsku moć možemo ustanoviti izračunavanjem društvenog proizvoda i bogatstva promatrane društvene zajednice ili zemlje. Ti su indikatori najpodesniji s obzirom na njihov sintetički karakter. Prvi prikazuje veličinu proizvodnje ili potrošnje u određenom periodu, po pravilu u jednoj godini. Drugi prikazuje veličinu materijalnih dobara.

Društveni proizvod predstavlja cjelokupnu vrijednost proizvodnje svih proizvodnih jedinica (poduzeća, individualnih proizvođača itd.). Pri tome obračunu uzimamo u račun samo proizvodnju za krajnje (finalne) potrošače. Isključujemo proizvodnju dobara i usluga namijenjenih daljoj proizvodnji ili preradi, jer je njihova vrijednost već uključena u vrijednost krajnjih (finalnih) proizvoda i usluga. Tako proračunati društveni proizvod prikazuje veličinu proizvodnog učinka nekog društva ili zemlje u promatranom razdoblju. Ta skupina predstavlja cjelokupnu vrijednost finalne proizvodnje u promatranom zemlji. Njoj treba dodati dohodak iz inozemstva (pozitivna ili negativna stavka).

S obzirom na to da se cijene proizvoda i usluga mijenjaju tokom vremena u većoj ili manjoj mjeri, kretanje društvenog proizvoda za razdoblje od više godina obračunavamo u stalnim cijenama jedne godine. Na taj način izračunavamo realni društveni proizvod. On je pravilniji indikator za mjerenje gospodarskog rasta (pozitivnog ili negativnog) od nominalnog društvenog proizvoda. Veličina drugoga ne ovisi samo o kretanju obujma proizvodnje nego i o kretanju cijena u promatranim godinama.

Društveni proizvod možemo obračunati ne samo s aspekta proizvodnje nego i s aspekta njegove podjele i upotrebe. Društveni proizvod s aspekta podjele obračunavamo tako da zbrojimo sve komponente njegove podjele (osobne dohotke i nagrade za rad ostalih proizvođača,

kamate na uložena sredstva, dobitke, doprinose i razne oblike akumulacije). S aspekta, pak, upotrebe društveni proizvod predstavlja cjelokupnu vrijednost pojedinih komponenata krajnje (finalne) potrošnje (osobne potrošnje, zajedničke potrošnje, investicija). Obračun društvenog proizvoda s aspekta proizvodnje i podjele i potrošnje treba, u načelu, da rezultira jednakim sveukupnim iznosima.

Pod društvenim bogatstvom razumijevamo cjelokupnost materijalnih dobara kojima raspolaže neka društvena zajednica ili zemlja na određeni dan promatranja. Treba naglasiti da bogatstvo u tom kontekstu nema značenje nekog izobilja, koje ima u običnom govoru ili u književnosti, već ga treba shvatiti samo kao sveukupnost materijalnih dobara, bilo da ih je mnogo bilo malo.

Prema osnovnoj podjeli bogatstvo možemo podijeliti na prirodno i ono proizvedeno ljudskim radom. Podesno ga možemo obračunati samo u vrijednosnom izrazu, a ne u naturalnom. Zbog velikih teškoća pri valorizaciji prirodna bogatstva isključujemo iz tih obračuna, osim zemljišta koje predstavlja, u stvari, prelazni oblik između prirodnog i ljudskim radom stvorenog bogatstva. Ljudskim radom proizvedeno bogatstvo sastoji se od zgrada, putova i ostalih građevina, zatim strojeva, opreme i prevoznih sredstava, zaliha u poduzećima i potrošnih dobara u domaćinstvima. Tako dobivenoj skupini bogatstva treba dodati investicije u inozemstvu i odbiti inozemne investicije u promatranoj zemlji.

Opisani indikatori društvenog proizvoda i bogatstva pružaju sažetu i preglednu sliku gospodarskog stanja. Društveni proizvod prikazuje veličinu i strukturu izvora proizvodnje, podjelu i potrošnju u narodnom gospodarstvu promatrane zemlje. Društveno, pak, bogatstvo pokazuje veličinu raspoloživih materijalnih dobara, njihovu strukturu po oblastima narodnog gospodarstva itd.

Prijedlog istraživanja

U prethodnom odjeljku ukratko su iznesene pojmovne postavke indikatora za procjenu gospodarske moći, kojim baratamo u suvremenoj kvantitativnoj analizi. Bilo bi svakako od velikog znanstvenog interesa ako bismo na temelju takvih ili nešto pojednostavnjenih indikatora procijenili gospodarsku moć Dubrovačke Republike. Takvu bi procjenu valjalo prirediti za razdoblje oko godine 1600. u kojem se Dubrovačka

Republika vjerojatno osjetno približila skupini zemalja s najvišom gospodarskom razinom u relacijama tadašnjeg svijeta.

Pokušaj procjene društvenog proizvoda i bogatstva Dubrovačke Republike bio bi veoma složen istraživački pothvat, jer bi trebalo konstruirati procjene za gospodarske pojave, nastale prije gotovo četiri stoljeća.

Prvu statistički razrađenu procjenu cjelokupne gospodarske djelatnosti jedne zemlje — koliko je do sada ustanovljeno — priredio je Gregory King za Englesku i Wales potkraj 17. stoljeća. Priredio je i odgovarajuću međunarodnu usporedbu između Engleske, Francuske i Nizozemske za godinu 1688. i 1695.⁶⁾ Prema tome, predloženo istraživanje Dubrovačke Republike obradilo bi razdoblje gotovo stotinu godina ranije od procjena Gregoryja Kinga.⁷⁾

U Dubrovačkoj Republici gospodarstvo je bilo pretežno novčano i tek manjim dijelom naturalno, za razliku od većine zemalja u kojima je u to doba prevladavalo naturalno gospodarstvo. Proračun društvenog proizvoda i bogatstva podesnije se može izvesti na temelju zapisa i podataka o novčanom, a ne o naturalnom gospodarenju jer društveni proizvod i bogatstvo možemo obračunati samo u novčanom izrazu, a ne u naturalnom. Za područje Dubrovačke Republike sačuvano je u dubrovačkom arhivu mnogo zapisa o novčanim transakcijama — koštanja izgradnje raznih objekata i nabavke opreme, nadnice i plaće, cijene raznih proizvoda itd. Javna uprava bila je veoma točna, efikasna i štedljiva. Zapisi sjednica pojedinih vijeća Republike i razna druga arhivska dokumentacija pružaju mnogo detaljnih informacija za proračun gospodarskih djelatnosti u kvantitativnom izrazu.

Na temelju ovih i raznih drugih izvora konstruirali bi se proračuni društvenog proizvoda i bogatstva na području Republike te prihoda i bogatstva Republike i njenih građana izvan njezinih granica. Posljednje ima posebnu važnost za Dubrovačku Republiku jer se značajan dio gospodarskih djelatnosti obavljao u drugim zemljama. Na primjer, prevoz robe karavanama na Balkanu, pomorski prevoz robe između pojedinih zemalja Sredozemlja, financijske transakcije u inozemstvu itd. Također su bile krupne dubrovačke investicije u inozemstvu, na primjer u rudnicima u Bosni i Srbiji, skladištima robe u sredozemnim lukama itd.

Ove procjene trebalo bi prirediti u novčanim jedinicama Dubrovačke Republike. Nakon toga vrijedilo bi truda pokušati da te skupine u novčanim jedinicama Dubrovačke Republike konvertiramo u suvremenu

valutu, recimo u jugoslavenske dinare po kupovnoj snazi godine 1970. ili jedne kasnije godine. To bismo postigli konstrukcijom skupne relacije između kupovne snage dubrovačkog groša, perpera i dukata te jugoslavenskog dinara. Tako bi proračunati društveni proizvod i bogatstvo Dubrovačke Republike oko 1600. bili valorizirani ne samo u dubrovačkim novčanim jedinicama nego i u jugoslavenskim dinarima kupovne snage 1970. ili jedne kasnije godine. Na taj način današnji bi čitalac stekao bolju predodžbu o društvenom proizvodu i bogatstvu Dubrovačke Republike, mjenjenim suvremenim standardima. Svojtveno je, naime, ljudskoj prirodi da na pojave u prošlosti gleda kroz prizmu proporcija svoga vremena; to unosi, doduše, određenu pristranost u povijesnu sliku. A tu se već suočavamo s pitanjem da li ona uopće može i biti potpuno nepristrana.

Takvo istraživanje, u ovom radu zamišljeno samo u krupnim potezima, bilo bi dugotrajno i mukotržno. Ali rezultati istraživanja, makar izvedeni samo u približnom obliku, predstavljali bi krupan doprinos znanstvenom osvjetljavanju gospodarske povijesti ne samo u našoj zemlji. To bi bio prvi pokušaj kod nas, i među prvima u svijetu, da gospodarske pojave, nastale prije gotovo četiri stoljeća, analiziramo suvremenom kvantitativnom metodom, umjesto tradicionalnim, pretežno opisnim prikazima. Dubrovačka Republika upravo je podesna za ispitivanja suvremenom kvantitativnom metodom jer je u njoj prevladavalo novčano gospodarstvo a shvatanja su bila bliska modernom građanskom društvu.

BILJEŠKE

1) Ti su podaci rezultat mojih procjena, iznesenih u radu *Društveni proizvod svijeta* (dovršeni rukopis knjige; u pripremi za objavljivanje).

2) Detaljniju obradu tih procjena prikazao sam u radu *Uvod u analizu nacionalnog dohotka i bogatstva* (Naprijed, Zagreb, 1967).

3) Taj proračun izveo sam u sasvim približnom obliku na temelju analogija s procjenama Simona Kuznetsa o razini društvenog proizvoda sadašnjih razvijenih zemalja u razdoblju prije početka njihove industrijalizacije, iznesenih u radu *Economic Growth of Nations, Total Output and Production Structure* (The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1972) i mojih procjena razine društvenog proizvoda jugoslavenskih područja u razdoblju prije njihove industrijalizacije, izloženih u prilogu rada *Nacionalni dohodak i fiksni fondovi na području Jugoslavije 1909.—1959.* (Ekonomski pregled, Zagreb, broj 11—12/1959).

4) Usporedne procjene društvenog proizvoda jugoslavenskih republika i pokrajina za razdoblje 1955—1985. izložio sam u radu *Dugoročni rast društvenog proizvoda i fiksnih fondova Jugoslavije* (Ekonomski pregled, Zagreb, broj 1—2/1974).

5) Izvor naveden u bilješki 1.

6) Gregory King, državni inspektor, kartograf i sastavljač rodoslovlja uglednih porodica u Engleskoj, preteča je suvremenog obračuna cjelovito promatranih djelatnosti narodnog gospodarstva. Prvi proračun cjelokupne djelatnosti narodnog gospodarstva Engleske i Walesa on je priredio potkraj 17. stoljeća u rukopisu *Natural and Political Observations upon the State and Conditions of England*. Taj je rukopis objavljen tek stotinu godina kasnije. Rasprava je u cijelosti tiskana u radu *Two Tracts by Gregory King* u redakciji G. E. Barnetta (Baltimore, 1936).

7) Treba spomenuti da je Colin Clark priredio brojne originalne procjene o gospodarstvu u antiknoj Grčkoj i u Rimskom Carstvu, primjenom metode suvremene kvantitativne analize. Obradena su u prilogu trećem, prerađenom izdanju njegova djela *The Conditions of Economic Progress* (Macmillan & Co. Ltd., London, New York, 1957). Clarkove procjene nisu, međutim, tako obuhvatne da bismo iz njih izveli procjenu društvenog proizvoda ili bogatstva.